

מראית העין במאכלי בשר וחלב

ראשי פרקים

- א. מראית העין באיסור דרבנן
- ב. איסור מראית העין אפילו בחדרי חדרים
- ג. חידוש איסורים מפני מראית העין שלא הוזכרו בש"ס
- ד. הנחת היכר מונעת איסור מראית העין
- ה. כשההיתר מצוי וניכר אין איסור מראית העין
- ו. ההלכה למעשה במראית העין של בשר בחלב
- ז. ההלכה למעשה בכניסה למסעדה שאינה כשרה
- ח. החיוב המיוחד של תלמידי חכמים להיזהר מחשד
- ט. סיכום



"מראית העין" הוא מושג המוזכר פעמים רבות בש"ס בדינים שונים. מדובר בדבר המותר מצד עצמו, אך יכול להיראות לאחריים כאסור, או קשור למעשה איסור, ומשום כך אסור לעשותו. יסוד האיסור הוא מהאמור בפרשת מטות (במדבר לב, כב): "וְהִיִּיתֶם נִקְיִים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל". המשנה בשקלים (ג,ב) למדה מפסוק זה: "...שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום".¹ נחלקו הדעות בשאלה אם איסור מראית העין הוא מן התורה או מדרבנן.²

במאמר זה נברר אם מותר לאכול מאכלים הנראים כחלביים עם בשר, וכן להפך. מציאות זו שכיחה בימינו, עם התרבות מוצרים דמויי חלב ובשר. כיום מצויים תחליף חלב (למשל מלבין קפה), חלב סויה, מיץ אנונה (סוג של פרי) ופינקולדה³ שצבעם לבן, וכן מרגרינה הדומה לחמאה. הרבה קינוחים במסעדות מוגשים עם רוטב לבן (מביצים או מווניל) הדומה לגבינה רכה. יש מסעדות המגישות מרק קוקוס לבן עם חתיכות בשר. כתחליף לבשר יש חברות כמו טבעול המייצרות נקניקיות, שניצל, המבורגר, שווארמה, פסטה ברוטב בולונו (העשוי מחתיכות בשר קטנות) ועוד.

א. מראית העין באיסור דרבנן

לגבי שתיית דם נאמר במסכת כריתות (כא,ב):

אמר רב: דם דגים שכינסו אסור.

1. מקור לכך שאיסורי מראית העין וחשד המובאים לרוב בש"ס, שורשם בפסוק זה, ניתן למצוא בתלמידי רבינו יונה (ברכות ג,ב), ובהרחבה בשו"ת דברי-מלכיאל (ח"ד סי' סא). לא נכנסנו כאן לחלק בין "חשד" ו"מראית העין", כיוון שהחילוקים השונים שנאמרו בזה אינם נוגעים לענייננו לענ"ד.
2. עי' אנציקלופדיה תלמודית, ערך "חשד - מראית העין", ב; אגרות-משה או"ח ח"ד סי' פב.
3. נציין שיש פינקולדה פרווה ויש גם פינקולדה חלבית, ונכון לשים לב לכך כדי שלא להתבלבל ביניהם.

מיתבי: דם דגים, דם חגבים, מותר ואפילו לכתחלה... אלא כי תניא ההיא מתניתא - דאית ביה קשקשים, כי קאמר רב אסור - דלית ביה קשקשים.

כוונת הגמרא היא שאף שדם דגים מותר באכילה, אם כינסו לתוך כוס אסרו חכמים לשתותו, כי נראה כדם בהמה האסור, אלא אם יעשה היכר לכך שמדובר בדם דגים באמצעות קשקשים. הרמב"ם (מאכלות אסורות ו,א) התיר דם דגים כנוס בכל מקרה, אולם שאר הראשונים חולקים על הרמב"ם, כפי העולה מפשט הסוגיה הנ"ל, וכן פסק השולחן-ערוך (יו"ד סו,ט). בעל תפארת-ישראל (בועז, כריתות ה,א) מפרש בדוחק שגם הרמב"ם סובר כראשונים.

בשו"ת הרשב"א (ח"ג סי' רנז) דן בחלב-אשה, המותר באכילה ואסור רק כשיונק מהאשה עצמה (כתובות ס,א), ולמד מדם דגים כנוס וכן מדם שבה מן השיניים ונמצא על הכיכר שאסור לאוכלו מפני מראית העין (כריתות שם), שאסור לבשל וכל שכן לאכול בשר בחלב-אשה מפני מראית העין. ואף שהמשנה (חולין קיג,א) התירה לבשל בשר בהמה טהורה בחלב בהמה טמאה (שלא לצורכי אכילה כמובן), מתרץ הרשב"א שהמשנה עסקה רק באיסור דאורייתא של בשר בחלב, אך מצד מראית העין אסור.

השולחן-ערוך (יו"ד פז,ג) פסק שבשר בהמה טהורה בחלב בהמה טמאה מותר בבישול, שלא כדברי הרשב"א, ומאידך פסק (שם סעיף ד) כרשב"א שבחלב-אשה יש איסור מפני מראית העין.⁴ העיר עליו הרמ"א שלפי זה כל שכן שיש לאסור לבשל בשר בחלב בהמה טמאה. האחרונים (ש"ך, ט"ז ועוד) עמלו ליישב את הסתירה בשולחן-ערוך. אך החיד"א (מתזיק-ברכה ס"ק ח) כתב שכל האחרונים לא זכו לראות את דברי הרשב"א במקורם ולכן כתבו מה שכתבו, וברור שהשולחן-ערוך סובר כרשב"א שגם בחלב טמאה יש איסור, ומה שכתב שמותר היינו רק מצד דין בשר בחלב אך מדין מראית העין אסור, וסמך על מה שכתב בחלב-אשה שאסור.

הרמ"א (סעיף ג) מביא מנהג שרווח בזמנו לאכול עוף בחלב-שקדים. לדעתו אין המנהג סותר את דברי הרשב"א, שכן הרשב"א אסר רק בשר בהמה, שנראה כאיסור דאורייתא, אך בבשר עוף שאינו אסור בחלב אלא מדרבנן (כמבואר בשו"ע שם), לא החמירו לאסור מראית העין. על פי זה הסיק הרמ"א שהאוכל בשר בהמה בחלב-שקדים צריך להניח שם שקדים (בדומה לקשקשים בדם) כדי למנוע מראית עין, מה שאין כן בבשר עוף בחלב-שקדים. מדבריו נראה שלא גזרו מראית העין בכל דבר שאינו נראה כאיסור דאורייתא של בשר בחלב. וכן פסקו הפרי-חדש (ס"ק ז) ושו"ת אדני-פז (סי' מא).

הש"ך (ס"ק ו) הקשה על הרמ"א מכך שמצאנו גם באיסורי דרבנן גזרת מראית עין, כגון האיסור לצאת בשבת לרשות הרבים עם בהמה שיש עליה פעמון, כי נראה כהולך למוכרה (שבת נד,ב), והרי מכירה אסורה בשבת מדרבנן. קושייתו מתחזקת מאוד מכך שהתוספות וראשונים נוספים חילקו בין מראית העין באיסור דאורייתא לדרבנן, שבדרבנן לא גזרו בחדרי חדרים אך כן גזרו בפרהסייה, כגון מיעוד עשבים שעלו בצינור הניקוז בשבת, שהותר רק מפני שזה בצנעה ואילו בפרהסייה אסור (כתובות ס,א).⁵

4. כף-החיים (ס"ק כט) מציין שכיום חלב-אשה מאוס ויש בו איסור בל תשקצו. אולם לגבי אדם שאין החלב מאוס בעיניו יש מחלוקת אם בטלה דעתו לשאר העולם, ודעת הרב עובדיה יוסף שכיוון שזהו ספק דרבנן יש לחקל (מובא בילקוט-יוסף יו"ד פד,ה).

5. נרחיב על כך בפרק הבא.

ואכן רבים מחמירים כמו הש"ך גם בעוף שאיסורו מדרבנן: מהרש"ל (י"ם של שלמה' חולין פ"ח סי' נב), ב"ח (יו"ד סי' פז), באר-שבע (שו"ת סי' יז), פרי-תואר (ס"ק ט), חכמת-אדם (מ,ג), ערוך-השולחן (סעיף טז) ועוד.

יש שלא הכריעו לאסור, אך חששו לכתחילה למחמירים, והצריכו להניח שקדים ליד החלב, אם יש לו בביתו: ט"ז (ס"ק ד), מנחת-יעקב (על תורת-חטאת סי' סב ס"ק כד), זבחי-צדק (ס"ק כ) וכף-החיים (ס"ק כו). וכן כתב הילקוט-יוסף (סי' פז עמ' רסה).

מצאנו דרכים שונות לתרץ את הרמ"א.⁶ לענ"ד נראה כתירוץ הראשון של ערוך-השולחן (סעי' טז) שדחה את הקושיות שהבאנו ממראית העין בדיני שבת: "ולי נראה דמאיסורי שבת אין ללמוד, דכבר כתב הרמב"ן ז"ל דכל איסורי שבת דרבנן הוה כדאורייתא".⁷ מדבריו עולה שלדעת הרמ"א לא גזרו על מראית העין באיסורי דרבנן חוץ משבת.

עולה, שהרמ"א וההולכים בדרכו המקילים באיסור דרבנן, יתירו בימינו הרבה מהדוגמאות שהבאנו במבוא, שאין בהם איסור דאורייתא, משום שאינו אוכל את ה"חלב" עם הבשר בבת אחת. דברי רבינו הרמ"א מבוססים על מנהג, שאיתן כוחו בהלכה, ומכל מקום נראה שאי אפשר להקל למעשה כדעתו, כיוון שרבותינו עמודי ההוראה החמירו בזה - הש"ך, הט"ז, חכמת-אדם, ערוך-השולחן, כף-החיים ועוד.

ב. איסור מראית העין אפילו בחדרי חדרים

נאמר בגמ' בשבת (סד,ב): "אמר רב יהודה אמר רב: כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין - אפילו בחדרי חדרים אסור". מדוע אסרו אף בחדרי חדרים? הר"ן (ביצה ה,א) מסביר: "שאם אתה מתיר לו ברשות היחיד, אף הוא יעשה כן ברשות הרבים... ויאמר אין כאן רואים". וכותב טעם נוסף: "וכן נמי יש... לחוש שמא יראהו אדם ברשות היחיד". המשנה-ברורה כותב (שא,קסה): "דלא חילקו חכמים בתקנתן".

לדעת רב נסים גאון (מובא בתוספות, עבודה-זרה יב,א) אין הלכה כרב, וכן דעת בעל-המאור (ביצה ד,ב), הריטב"א (שבת סד,ב) וספר-התרומה (מובא בהגהות-אשרי עבודה-זרה פ"א סי' י). לעומת זאת לדעת התוספות בחולין (מא,א) הלכה כרב, וכן פסק השולחן-ערוך (או"ח שא,מה).

הקשו הראשונים על דברי רב מהאמור בכתובות (ס,א): "צינור שעלו בו קשקשין (כלומר מרזב שהצטברו בו עשבים שמעכבים את ניקוז המים), ממעכן ברגלו בצנעא בשבת ואינו חושש, מאי טעמא, מתקן כלאחר יד הוא ובמקום פסידא לא גזרו בה רבנן". הרי לנו שהתירו בצנעה. התוספות, תוספות הרא"ש והרשב"א מתרצים שרק כשנראה שעובר על איסור דאורייתא גזרו חכמים אף בחדרי חדרים, אך במיעוץ העשבים ברגלו אין איסור דאורייתא, ולכן אסרו רק בפרהסייה. וכן פסקו הבית-יוסף (או"ח שלו, ט), ב"ח (יו"ד סוף סי' סו), מגן-אברהם (שא,נו), זבחי-צדק (יו"ד פז, כג) וכף-החיים (יו"ד פז, כח). וכן פסק המשנה-ברורה (שא,קסה).⁸

6. ע"י באר-היטב (ס"ק ז); ערוך-השולחן (סעיף טז) בתירוץ השני; נחלת-צבי (פז,ג).

7. נציין שערוך-השולחן עצמו אינו מקל כרמ"א, כפי שהזכרנו לעיל.

8. הר"ן (ביצה ה,א) מתרץ באופן אחר את הקושיה על רב, ולפי שיטתו אין להתיר בחדרי חדרים אפילו דבר שנראה כאיסור דרבנן. אולם הביאור-הלכה (שא,מה) מבאר שהעיקר כתוספות, ע"ש.

לגבי השאלה מה נחשב פרהסיה, כתב בעל פתחי-תשובה בספרו נחלת-צבי (יו"ד פז, ג), שכאשר רק בני הבית רואים אותו נחשב הדבר לצנעה, והוכיח זאת מדיני השכרת מרחץ לנוכרי בשבת (או"ח רמג, ב ברמ"א וע"ש בט"ז ס"ק ג). ויש לעיין במקרה שבאו מספר אורחים לביתו, והוא מסביר להם שאינו עושה איסור ובכך מסיר את החשד, אם נחשב לצנעה ומותר, או שלא חילקו חכמים בגזרתם ואסרו כל אימת שישנם אנשים זרים.

למעשה, מכיוון שאיסור אכילת בשר בחלב מן התורה הוא דווקא בבשר בהמה **שהתבשל** בחלב (שו"ע יו"ד פז, א), לכן אין איסור לשתות בביתו (- בצנעה) משקאות דמויי חלב בארוחה בשרית, וכן מאכלים דמויי בשר-עוף, כגון שניצל, עם גבינה. אולם מרק קוקוס המבושל עם חתיכות בשר בהמה, נראה כאיסור דאורייתא, אלא אם כן ניכר בבירור מהמראה שלו שאינו חלב אלא נעשה מקוקוס.

ג. חידוש איסורים מפני מראית העין שלא הוזכרו בש"ס

הפרי-חדש כותב (יו"ד פז, ז), שאין לנו לחדש מסברתנו איסור מראית העין, על-פי הכלל שאין לדמות גזרות חכמים זו לזו (תוספות, חולין קד, א), שכן לשם כך נחוץ שיקול דעת מדויק להשוות בין דברים. נראה לבסס את שיטתו מדברי רבנו שמשון (כלאים ט, ב) שהתיר ללכת עם בגד העשוי ממשי וצמר, אף שהמשי דומה לפשתן וכבר מצינו שגזרו חז"ל על "שיראין" שהם סוגי משי הדומים לפשתן: "דעל כרחך אותן בגדים של משי, **אין זה שיראין שבגמרא**, שהרי מצוין בינינו הרבה ושיראין אינן מצויין". משי מותר מכיוון שאינו כלול בגזרה של שיראים המובאת בגמרא. משמע מדבריו שאף שיש סברה לגזור, איננו מחדשים דבר שלא נגזר בימי הגמרא.

כדברי הפרי-חדש נקטו היד-מלאכי (כללי דינים, תיד), גליון-מהרש"א (יו"ד רחצ, א) ושו"ת משנה-הלכות (ח"ה סי' צה). וכן נקט ערוגות-הבושם (בלחובר, קוני' התשובות סי' יג) והטעים מדוע דווקא במראית העין נחוץ שיקול דעת דק במיוחד: כשהיתר שכיח ומצוי לא גזרו מראית העין, כיוון שהרואה לא יחשדהו באיסור (כמבואר להלן בפרק ה), ובדבר שאינו שכיח נקוט בידינו "מילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן" (עירובין סג, ב). איסור מראית העין הוא רק בטווח הביניים, בדבר השכיח מעט, ואיננו יודעים לאמוד שכיחות מועטה.

אולם יש ראשונים ואחרונים שאסרו דברים מפני מראית העין אף שלא הוזכרו בש"ס. ראש וראשון להם הוא הרשב"א (לעיל פרק א) שלמד מהאיסור לשתות דם דגים, שאסור לאכול בשר בחלב-אשה. הפרי-חדש העיר על הרשב"א: "הוא חידוש והבו דלא לוסף עלה". ומכל מקום רואים שהרשב"א חידש זאת. אמנם אולי ניתן לומר שאפשר לגזור רק בדבר שיש לו יסוד בש"ס, כגון כאן שהרשב"א מביא מקור לדבריו מדם דגים.

בשו"ת מהרש"ל (סי' פה) אוסר להשתמש לאורו של נר חנוכה אף לאחר זמן מצוותו, מפני הרואה שאולי אינו יודע לחלק בין זמן שיעורו לאחרי הזמן, והובאו דבריו במגן-אברהם (תרעב, ד) ובט"ז (שם ס"ק א). בשו"ת באר-שבע (סי' יח) כתב שאין להתיר פאה נכרית, ואחד מטעמיו הוא מראית העין. בנודע-ביהודה (תנינא או"ח ס"ס ל) חידש שיש מראית העין בנשיאת מטרייה בשבת, שאף אם פתח אותה לפני שבת, יחשבו שפתח אותה בשבת ועבר על איסור עשיית אוהל. בשו"ת הסבא-קדישא (ח"ב סי' א) הביא ראיות רבות מראשונים שחידשו איסורי מראית עין שאין מקורם בש"ס. ולגבי טענת הפרי-חדש שאין לדמות גזרות חכמים זו לזו, השיב שלדעות רבות איסור חשד הוא מן התורה ולא מדרבנן. לכן בכל דור ודור אם נראה מסברא שיש חשד גמור בדבר מסוים, הוא נעשה כלול בחיוב התורה להימנע מחדש. ונראה שגם אם איסור חשד הוא מדרבנן,

יתכן שלא גזרו על מקרה כזה או אחר כמו בשאר גזרות חכמים, אלא גזרו על "מראית עין" בכל מקום שהיא קיימת. לפי זה כל דבר שיש בו מראית העין כלול בגזרת חז"ל. עולה שנחלקו הפוסקים בשאלה אם ניתן לחדש מדעתנו איסור מראית עין שאין יסודו בש"ס. נראה לעני"ד שאין להקל כדעת הפרי-חדש וסיעתו כנגד גדולי עולם בדברים שאסרו, אך ניתן לצרף את המקילים למקרה שיש בו סיבות נוספות להקל.

ד. הנחת היכר מונעת איסור מראית העין

הבאנו בתחילת המאמר שגם כאשר יש איסור מפני מראית העין, נאמר בכריתות (כא, ב) שאם "אית ביה קשקשים" מותר. וכתב רש"י: "דאית ביה **בדס** קשקשים". מדבריו דייק ר' עקיבא איגר (על שו"ע יו"ד סו, ט) שצריך שההיכר יהיה בתוך המאכל ולא בצדו. אך סיים שמלשון הרמ"א (פז, ג) "יש להניח **אצל** החלב שקדים", משמע לא כך. ואכן כך מפורש ביים של שלמה' (חולין פ"ח סי' קב): "...מונחין בשפת הקערה", ועוד כתב (שם סי' נב): "שיניח... בתוכן או בצידן". גם המשנה-למלך (מאכלות אסורות ו, א) הביא משו"ת באר-שבע (סי' יז): "...אם לא שמניח השקדים בשפת הקערה למעלה". ונראה לבאר לפי זה שדברי הגמרא ורש"י הם אורחא דמילתא בלבד, שדרך הקשקשים להיות מעורבים בדס, והוא הדין שניתן להניחם לצד הכוס.

מהלשון "בשפת הקערה" שכתבו חלק מהפוסקים הנ"ל, משמע שההיכר צריך להיות **צמוד** למאכל. לפי זה הנחת בקבוק חלב סויה על השולחן בארוחה בשרית אינה נחשבת להיכר, שהרי הבקבוק אינו צמוד לכוס שממנה שותים, ולעתים הוא בקצה השני של השולחן.⁹ אך בשו"ת משנה-הלכות (ח"ה סי' צו) כתב שגם זה נחשב היכר. ותירץ ידידי ר' יהודה וינגוט, שהטעם שאין להרחיק את השקדים מהמאכל אינו משום שאין מבחינים בהם, אלא שאין מקשרים בין השקדים ובין החלב שנמצא רחוק ממנו ואין כאן 'היכר' ברור. אך בקבוק, שכתוב עליו שהוא "סויה" מהווה 'היכר'. והסכימו לכך הרב אביגדר נבנצל והרב דב ליאור.

אולם נראה מסברא שאין להחשיב כהיכר תליית מודעה בחדר האוכל של המלון, המבחינה שכל המאכלים המוגשים בארוחה הבשרית הם פרווה אף שנראים כחלביים. מודעה כזאת אינה נראית על שולחנות האכילה, ולכן אינה מספיקה כהיכר.

ה. כשהיתר מצוי וניכר אין איסור מראית העין

מן התורה אסור ללבוש בגד של צמר ופשתים יחדיו. במשנה בכלאים (ט, ב) נאמר: "השיריים והכלך אין בהם משום כלאים אבל אסורים מפני מראית העין", שכן אלה מינים של משי הדומים לצמר ופשתים (פירוש-המשניות לרמב"ם). כתב על כך הרא"ש (נדה פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ז): "והאידינא מצוין בגדי משי בינינו והכל מכירין בהן הלכך מותר". פסקו כמותו ר' עובדיה מברטנורא, הטור, שו"ע ורמ"א (יו"ד רחצ, א-ב).

הב"ח (רחצ, ה) מסתפק מה דין קנבוס שהיה מצוי בימיו, אך לא ידעו להבחין בינו ובין פשתן. נראה שהספק הוא בהבנת דברי הרא"ש "הכל מכירין בהן". ניתן לפרש שמשום שהם מצויים, הכול מכירים בקלות שזהו משי ולא צמר, ויודעים להבחין ביניהם, ולכן אין מראית עין כי אינו נראה כעושה איסור. מצד שני ניתן להבחין שהכול

9. ההיתר לעשות היכר גם בדבר כתוב, אף שאינו המאכל עצמו שממנו הוכן הדבר, מובא במהרש"ם (דעת-תורה פז, ג) שפסק שהקופסה שעליה כתובים פרטי המאכל נחשבת להיכר.

מכירים בכך שבגדי משי מצויים, אף שאינם יודעים לזהות אותם, ולפי זה לא גזרו כי הרואה יניח שזהו בגד של משי ולא יחשדהו בשעטנו.

הש"ך (ס"ק ב) מקל כהסברו השני של הב"ח, שדי בכך שמשי מצוי, אף שאי אפשר לזהותו. ר' יהונתן אייבשיץ (כרתי-ופלתי פז, ח) הביא לכך ראייה מהש"ס: במקומו של רבי יוסי הגלילי היו אוכלים עוף בחלב (שבת קל, א), ולא חששו למראית העין שנראה כאוכל בשר בהמה בחלב, משום שבדבר שכיח אין סיבה שהרואה יתלה שעושה איסור. חכמים אמנם חולקים על רבי יוסי ואוסרים עוף בחלב, מחשש שיבוא לאכול בשר בהמה בחלב, אך לא שמענו שהם אוסרים זאת משום מראית העין. כדעת הש"ך סוברים ערוך-השולחן (יו"ד רחצ, ד-ה), ערוגות-הבושם (קוני התשובות סי' יג), שו"ת הרי-בשמים (חמישאה ח"ד סי' לג) ושו"ת יגל-יעקב (יו"ד סי' כג). וכן כתבו בהקשר אחר הראנ"ח (שו"ת מים-עמוקים ח"ב סי' ע אמנם ע"י פתח-הדביר ח"ג דף ה), מהר"ש ענגיל (ח"ו סי' מ), עמק-הלכה (או"ח סי' קלד), דברי-מלכיאל (ח"ה סי' פה), חשב-האפוד (ח"א סי' כ) ומשנה-הלכות (ח"ה סי' צו).¹⁰ עולה שבכל דבר מצוי אין לאסור משום מראית העין.

ו. ההלכה למעשה במראית העין של בשר בחלב

כיום מצויים מאוד מוצרים דמויי חלב ודמויי בשר, ולכן נראה שניתן להקל אף בבתי מלון ואף בדבר שנראה כאיסור בשר בחלב דאורייתא, שהרי הכרעת הש"ך והאחרונים להקל בכל דבר מצוי, מפני שהרואה לא יחשוף באדם האוכל בשר בחלב אלא יתלה שאוכל דבר דמוי בשר או חלב.

היתר זה ברור בפני עצמו, ובכל זאת נציין צדדים נוספים להקל, שחלקם הובאו לעיל:

1. הרמ"א ושו"ת אדני-פז (לעיל פרק א) שהקלו במראית עין באיסור דרבנן, דהיינו בכל מקרה שהחלב והבשר לא התבשלו יחדיו;
2. הפרי-חדש וסיעתו (לעיל פרק ג) הטוענים שאין לחדש גזרות מסברתנו;
3. הכרתי-ופלתי (סק"ז) כותב שלא מצאנו שגזרו בדמוי חלב או בדמוי בשר, אלא רק בחלב ממש (של אשה) או דם ממש (של דגים);
4. הט"ז וסיעתו האומרים שלכתחילה ישים היכר, אך כאשר אין שקדים להיכר אינו צריך להימנע מלאכול. לפי שיטתם נראה שהאחריות לעשות היכר מוטלת על בעל המסעדה, ואילו האורח נחשב כאינו יכול לשים היכר ומותר לו לאכול;
5. לדעת השולחן-גבוה (פז, יב) אם לא הניחו את המאכלים באותה צלחת, מותר לאוכלם בזה אחר זה אף ששניהם מונחים על אותו שולחן.

וכן העלה בשו"ת חשב-האפוד (ח"א סי' כ) שמותר לאכול לחם עם מרגרינה ובשר, כיוון שמרגרינה מצויה כיום כמו חמאה ואין בזה מראית עין. ופסק כמותו במעדני-השולחן (ס"ק כ). גם הרב מרדכי אליהו ("יקול צופיד" גיליון 100) התיר מוצרים של טבעול. וכן כתבו הרב שלמה זעפראני (ויזרע-יצחק סי' פז) ושו"ת דברי-בניהו (טו, טז) שמותר לטגן ולאכול נקניק או בשר סויה עם חמאה, כי מוצרים אלה נפוצים בימינו.

10. בבדי-השולחן (יו"ד פז, ג) חולק על ההיתר של דבר מצוי, משום שהרמ"א שהובא לעיל הצריך לעשות היכר בחלב-שקדים, אף שכתב שנוהגים לאוכלו ומשמע מזה שהיה מצוי. ויש לדחות על פי מה שכתב ביים של שלמה' (חולין פ"ח סי' נב) שבפורים נהגו כן, ומשמע שבשאר השנה לא נהגו כן. ודבר שנאכל פעם בשנה אינו נחשב 'מצוי'.

נראה להוסיף שמצינו שכבר נהגו להקל בנידון דומה בפסח, שגופי הכשרות נותנים הכשר לקמח מצה, אף שמכינים על-ידו מאכלים דמויי חמץ שלעתיים קשה להבחין שהם עשויים מקמח מצה ולא מחמץ. ולא חששו למראית העין, מפני שהדבר מצוי.¹¹ וכבר ציין זאת בשו"ת יביע-אומר (ח"ו יו"ד סי' ח).

למעשה עולה מהאמור שאפשר להקל גם במקומות ציבוריים. אמנם לענ"ד הרוצה להחמיר ולהדר תבוא עליו ברכה, משום שבימינו ההקפדה במצוות ובכללן באיסור בשר בחלב צריכה חיזוק גדול, ויש מקום שלא לתת פתח כלשהו לרואים לחשוד או להורות היתר לעצמם. כך כתב המגן-אברהם (תקדו, בשם מהרש"ל שבדבר שפרוצים בו יש לגזור יותר.¹² ובפרט בתלמיד חכם המחויב להישמר יותר מחשד (להלן פרק ח). כעין זה כתב בשו"ת יגל-יעקב (יו"ד סי' כג) לאחר שביסס את ההיתר לאכול בשר עם חמאת קוקוס, שבפרהסיה יש לעשות היכר, כיוון שהנושא פרוץ ויש חשד גדול וחשש גדול לתקלה. גם הילקוט-יוסף (סי' פז עמ' רעב) התיר מדינא, אך הוסיף שהמחמיר במקומות ציבוריים תבוא עליו ברכה. פתרון אפשרי הוא לעשות 'היכר' כמבואר לעיל בפרק ד.

וראו להחמיר רק במאכלים הנמצאים יחד על אותו שולחן. אבל במקרה של קינוח וכדומה, המוגש לאחר פינוי המנה העיקרית, כתב כנסת-הגדולה (הגהות ב"י פז, ח) שמותר, ושאיפילו הש"ך וסיעתו שהחמירו באיסורי דרבנן יודו כאן, שגם אם יחשבו ששונה חלב, הרי אינו אוכל כעת בשר. וכן פסקו בשו"ת יביע-אומר (ח"ו יו"ד סי' ח) ובבדי-השולחן (סי' פז ציון פו). ונראה לענ"ד שבזה אין לומר המחמיר תבוא עליו ברכה, כיוון שלא מצאנו מי שאסר במקרה כזה.

ז. ההלכה למעשה בכניסה למסעדה שאינה כשרה

יש לעיין בשאלה אם מותר להיכנס למסעדה שאינה כשרה ולאכול שם מאכלים כשרים. כתב בשו"ת אגרות-משה (או"ח ח"ב סי' מ) שכניסה למקום שיש בו בית כנסת ללא הפרדה בין גברים לנשים אסורה, שאף לגבי עבודה זרה שלא נחשדו עליה ישראל שנינו במסכת עבודה-זרה (יא, ב): "עיר שיש בה עבודת כוכבים... מהו לילך לשם? בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום - אסור", ופירש רש"י: כדי שלא יחשדו שמהלך לעובדה. כל שכן בנידון זה, שהוא קל יותר בעיני העולם, וגם יש רבים בעוונותינו הרבים החשודים על זה.

האגרות-משה מוסיף שאסור להיכנס למסעדה שאינה כשרה, אף שקונה מוצרים כשרים, מצד חשד ומצד שיבואו לזלזל באיסור הזה. אמנם בכתובות (ס, א) התירו למען עשבים בצנעה בשבת במקום הפסד, ומכאן שבמקום צער גדול לא גזרו בצנעה. לכן אם הוא רעב מאוד ואין לו מקום אחר לאכול, יכול לקנות שם בצנעה, דהיינו שיסביר למכריו העומדים בחוץ שהוא רעב ביותר ולכן הוא נכנס לקנות דבר כשר. וכלפי הנמצאים בפנים אין מראית עין כיוון שרואים שקונה מאכלים כשרים.

נראה שלשיטתו גדר 'צנעה' לעניין זה הוא כאשר אין הרואים חושדים בו, אף שמדובר במקום ציבורי. ויש לדון בזה, משום שניתן לומר שגדר 'צנעה' הוא 'מקום' צנוע, כלומר מקום שאינו ציבורי. בנוסף, לא זכיתי להבין כיצד רואים כל הסועדים מה הוא קונה, שהרי אין דרך להסתכל עד כדי כך במעשיו של אדם אחר.

11. אף שבפוסקים יש מחלוקת לגבי השימוש בקמח מצה, עיי' ברכי-יוסף (או"ח תסג, ב) ומגן-אברהם (תסג, ח).

12. וכן כתב המהר"ם שיק (או"ח סי' רלו) בהקשר של איסורי מראית העין.

בכל אופן, ניתן לסמוך בשעת הדחק על הפרי-חדש וסיעתו (לעיל בפרק ג) שאין לחדש איסורי מראית העין, ועל פי זה הקל גם בשו"ת מנחת-אשר (ח"א סי' סז). אולי יש לצרף גם את מה שכתב בשו"ת דברי-מלכיאל (ח"ה סי' פה), שבדבר שנעשה בזמן קצר לא חששו למראית עין, כי מן הסתם לא יראוהו רבים ולא גזרו באופן כזה. ולפי טעם זה אין לשבת לאכול במסעדה שבה קנה, אלא יאכל במקום אחר.

ובמקומות שידוע שמוכרים אוכל סגור של מפעלים, כגון ליד תחנות דלק, נראה להתיר גם שלא בשעת הדחק. ואף אם מוכרים שם גם אוכל מבושל שאינו כשר, כולם יודעים שרגילים לקנות שם חטיפים, שתייה סגורה וכדומה, ובדבר שההיתר מצוי כבר התבאר (פרק ה) שמו"ת.¹³ אולם נראה שאין לשבת לאכול בחנות זו, כיוון שרגילים לשבת שם לאכול מאכלים חמים שאינם כשרים. אבל למסעדה רגילה אסור להיכנס, אם לא בשעת הדחק, כיוון שאין דרך להיכנס למסעדה רק כדי לקנות פחית שתייה. והסכימו לכך הרב אביגדר נבנצל, הרב דב ליאור ומו"ר הרב יהושע בן-מאיר.

ח. החיוב המיוחד של תלמידי חכמים להיזהר מחשד

מלבד הפסוק "וְהִייתֶם נְקִיִּים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל", שבו פתחנו את דברינו, ישנו לאו חמור של חילול השם: "ולא תחללו את שם קדשי" (ויקרא כב, לב). מבואר בגמרא ביומא (פו, א), שהלאו עוסק גם בתלמיד חכם המביא עצמו לידי חשד. וכן פסקו הרמב"ם (ספר המצות, ל"ט סג), היראים (סי' שמ), הסמ"ק (מצווה פה) והחינוך (מצווה רצה).

מכאן שלתלמידי חכמים ישנו חיוב מיוחד להיזהר מחשד. גדר האיסור הוא להימנע מכל מעשה שבעיני האדם המצוי אינו ראוי לאדם גדול כמותו לעשות (הרמב"ם, בספר המצוות שם). חומרת חילול השם גדולה ביותר, שאין לה כפרה רגילה, כדברי הגמרא ביומא שם. לדברי החתם-סופר (ח"ו סי' נט) גם הציווי "והייתם נקיים", שורשו בחילול השם שבדבר:

כל ימי הייתי מצטער על המקרא הזה והייתם נקיים מה' ומישראל, ובי חובות אלו, נקיות מה' יתברך והנקיות מישראל עמו... יותר אפשרי לצאת ידי החוב הראשון, היינו ידי שמים, יותר הרבה ויותר מלצאת ידי הבריות... חילול ה' דאין לו כפרה... ובעונותינו הרבים שכיח בדברי הבריות 'למדן כזה יעשה דבר זה!' והוא שגור בפיהם ואפילו על חשד סברא בעלמא... ואני הרהרתי כמה פעמים אם אפשר שקיים אדם בעולם מקרא זה על מתכונתו, ואולי על זה כייל שלמה המלך עליו השלום אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, רצונו לומר שאפילו בעשייתו כל טוב, אי אפשר שלא יחטא על כל פנים באופן השני הנ"ל ביציאת ידי הבריות...

על פי דבריו יובן מאמר הירושלמי (שקלים ג, ב) לפי גרסת הראב"ד: "איזהו חמור שבכולן? והייתם נקיים". ופירש הראב"ד את השאלה (מובא בפירושו הר"ש סיריליאו על הירושלמי): "איזו מצוה שבתורה חמורה יותר מכולן שידבק בה האדם". ההסבר לכך הוא שהחיוב שלא להיחשד בעיני אחרים קשה יותר מקיום שאר המצוות.

13. וכן כתב הרב אברהם וסרמן, לרעך-כמוך, עמ' 240. והוסיף שעל פי עיקרון זה מקובל לטוס בחברות תעופה של גויים, אף שרוב האוכל שם טרף, מכיוון שידוע שיהודים מזמינים מזון כשר. וכן יש מקומות רבים בחו"ל שמקובל לקנות במכולות שרוב האוכל שם טרף אלא שלחלק מהמוצרים יש כשרות.

לאור האמור, על תלמיד-חכם מוטל לשקול אם לפי המציאות והאנשים הנוכחים במקום יתעורר חשד כלשהו, ואם כן עליו להימנע מהמעשה. למשל, אם שתיית קפה עם מלבין באמצע ארוחה בשרית תיראה תמוהה לחלק מהרואים - אין לו לשתותו.

ט. סיכום

1. אסור לאדם לגרום לאחרים לחשוד בו שעושה איסור.
2. חכמים גזרו מראית העין גם כאשר חושדים בו שעושה איסור דרבנן (רוב הפוסקים). ויש מי שהבין בדעת הרמ"א שרק באיסורי תורה גזרו חכמים. והעיקר כדעה ראשונה.
3. "כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין - אפילו בחדרי חדרים אסור" (גמרא). במה דברים אמורים? כשעושה מעשה שנראה כאיסור תורה, אך כשנראה כאיסור דרבנן לא גזרו בצנעה אלא רק בפרהסיה (תוספות ורוב הפוסקים). דבר שמותר בצנעה, מותר אף בפני בני ביתו, אם יודעים מדוע הדבר מותר (נחלת-צבי).
4. יש אומרים שאין בידינו לחדש גזרה של מראית העין שלא הוזכרה בש"ס (פרי-חדש ועוד), ורבים חולקים עליהם. ונראה שאי אפשר להקל כדעה ראשונה, אך ניתן לצרף אותה כשיש סיבות נוספות להקל.
5. לא גזרו מראית העין במאכלים אם עושה היכר שהדבר מותר. היכר ברור, כגון בקבוק שכתוב עליו "חלב סויה", ניתן להניח אותו על השולחן שבו אוכלים סעודה בשרית, ואין הכרח שיהיה צמוד לכוס שממנה שותים.
6. בדבר מצוי ומוכר, כגון מאכלי טבעול, אין גזירת מראית העין, אף שלא ניכר לעין ההבדל שבין הדבר האסור למותר, כי הרואים יניחו שמדובר בהיתר.
7. לאור זאת עולה שבימינו, כשנפוץ מאוד השימוש במאכלים דמויי חלב או בשר, אין בהם איסור של מראית העין. ומכל מקום המחמיר בזה בפרהסיה כגון במסעדה, מלון וחתונה - תבוא עליו ברכה, משום שאיסור בשר בחלב פרוץ לדאבונו ויש יותר חשד וגם יותר חשש שיבוא הרואה להקל בגללו. פתרון אפשרי הוא להניח היכר.
8. כאשר שני המאכלים אינם מונחים יחדיו על שולחן אחד, כגון שלאחר פינוי הבשר הגישו קינוח שנראה כחלבי, הדבר מותר לגמרי ואין מקום להחמיר.
9. אין להיכנס למקום שיש בו רק בית כנסת רפורמי וכיו"ב. וכן אסור להיכנס למסעדה שאינה כשרה כדי לקנות שם מאכל כשר. ואם הוא רעב מאוד ואין לו מקום אחר לאכול בו, מותר לקנות שם אך יאכל במקום אחר. אמנם מותר לכתחילה להיכנס לחנויות שידוע שמוכרות בעיקר אוכל תעשייתי כשר, כגון ליד תחנות דלק, אף שמוכרות גם מאכלים שאינם כשרים, אך לא יישב לאכול בתוך החנות.
10. תלמיד-חכם חייב לנהוג במשנה-זהירות ולהימנע מכל מעשה שמעורר חשד ביחס לגדול כמותו, כיוון שלגביו יש לאו חמור של חילול השם.